

Ovttastallan: sámiid relašunali-tehta ja dan vierut

FIERRANJOT KIRSTTE RÁVDNÁ¹ JA BEKKUN HÁNNU ASTA MITKIJÁ²

Relašunalitehta prinsihpa lea eamiálbmogiid máilmeipmárdusa vuolggasadji. Dat lea maiddá eamiálbmotdutkanuša vuoddoaba, mii hábme ee. metodologiijaid. Moai evttohetne, ahte *ovttastallan*-doaba ja dasa gullelaš vierut vástidit eamiálbmogiid relašunalitehta prinsihpa. Moai guorahalle njealje dábalaš ovttastallanvieru ja dan, mo ovttastallan sáhtta doaibmat otnábeaivuohkin ja metoan čoavdit hástaleaddji servodatášiid. Dasa lassin suokkardetne mo ovttastallama vierut doibmet sámiid árbevirolaš soabadallanvuohkin, man mii dávjá geavahit muhto man árvvu dahje mearkkašumi mii eat álo fuomáš. Mo ovttastallan lea min árbevirolaš vuohki soabadit, čoavdit oktasaš hástalusaid, háhkát odđa áddejumi ja oktasaš dieđu ja dáinna lágiin ovddidit servodathuksema ja buresveadjima? Manne lea dehálaš loktet ovttastallama vieruid árvvu ja sajádaga otná sámeservodagas?

Fáddásáni: relašunalitehta, ovttastallan, soabadallan, servodathuksen

1 Álggahus

Gaskavuodát leat eamiálbmotdutkanuša geađgejuolgi. Relašunalitehta (eang. *relationality*) ja gaskavuodát eai dušše *hábme* eamiálbmogiid duohtavuoda, dat leat eamiálbmogiid duohtavuoha (Wilson 2008; Robertson & Ljubicic 2019; Brigg ja earát 2021). Relašunalitehta prinsihpa mielde gullet buot eallelaččat oktii, olmmoš lea sorjevaš eará olbmui, eatnamis, buot dan sivdnádusain ja olles gomuvuodas. Dasa gullá maid dásseárvu mas juohkehaš lea autonomalaš dahje iešheanaláš, seammás go lea oassin ja gullelaš dihto kollektivitehtii. Relašunála máilmeipmárdusa dihtii eamiálbmogat dávjá deattuhit

1 Rauna Kuokkanen lea Deatnogáttis, Fierranjogas eret. Son bargá Lappi universitehta ártkalaš eamiálbmotdutkanuša dutkanprofessoran Roavvenjárggas.

2 Asta Mitkijá Balto lea šaddan Fárpenjárggas, Kárášjogas. Son lea eallinagi geavahan dasa ahte ovddidit sámi oahpposuorggi ja skuvlejumi buot oahppodásiin. Sihke oahpaheami ja dutkama bokte geahččalan ja geahččala loktet oidnosii sámi árvovuodu ja eallinvuoimmi.

oktiigullevažvuoda ja gaskavuodaid mearkkašumi: gaskavuodat ja oktiigullevažvuolta máilmmiin (maiddáivuoijjalaš máilmmiin) leat olbmuid doaimmaid, vieruid ja dieđu guovddážiis. Árvvut nugo dássedeaddu, gudnejahttin ja vuorrováikkuhus leat guovddážiis. Giella dávjá speadjalastá dáid gaskavuodaid. Guovddáš mearkkašumi dihtii relašunalitehta lea maiddáiv hábmen eamiálbmogiid diehtoortnegiid ja dutkanvieruid. Relašunalitehta lea eamiálbmotdutkanmuša – iehčanas mánggadiedalaš dutkansuorggi – teoriijaid, metodologiiijaid ja dutkanehtalaš doaimbavugiid guovddáš oassi (Donald 2012; Andersen & O'Brien 2016; Drawson ja earát 2017; Moreton-Robinson 2017; Tynan 2021).

Maiddáiv sámi árbevirolaš máilmeipmárdusa mielde eanan lea fysalaš ja vuoiñjalaš ollisvuolta mas olmmoš lea dušše okta oassi. Áillohaš dikte: «luonddus lea iežas vuoidna/dat hupmá iežas giela/gulan dan/guldalan/ságastalan mu vieljaiguin mu oappáiguin/rásiiguin šattuiguin elliiguin/geđggiiguin» (Valkeapää 2001: 212). Gaskavuodat eatnamiin doalahuvvojit iešguđet vieruid ja doaimmaid bokte, main addin ja juohkin leat guovddážiis (Kuokkanen 2007; Sara 2010). Lagaš oktavuolta luonddubirrasiin boahotá ovdan maiddáiv das ahte olbmo ja luonddu máilmmiid gaskasaš rájaid leamaš álki rasttildit (Schanche 2002; Rydving 2010). Noaidit sáhttet váldit ealli hámi dárbbu mielde ja johtit eará, dábálaččat oaidnemeahttun vuoiñjaid máilmmiide. Jelena Porsanger (Sergejeva) čilge: «Sámemaídnasiid mielde ii dušše noaidi sáhttán šaddat eallin. Muhto dábálaš olmmoš máhttá nuppástuvvat eallin anolaš magihkalaš vugiid geavahemiin. Olmmoš eallá earutkeahtes oktavuodas luondduin ja sáhttá dovdat dárbbaslašžan ain muhtimin molsašuvvat eallin» (Sergejeva 1995: 43).

Sámedutkanmušas ii leat dán rádjái guorahallon, makkár doaba vástidivččii buoremusat eangalsgielat *relationality*-doahpaga, vaikko iešguđet dutkanmušat leat geavahan eamiálbmotmetodologiiijaid ja heivehan daid sámi kontekstii. Dát artihkal suokkarda, mii lea *relationality* sámegillii ja mo dat albmana min servodagas. Moai atne gažaldaga dehálažžan danin go *relašunalitehta* lea loatnasátni, mii ii leat vuogas sámegillii iige mital doarváiv sáni sisdoalus. *Relašunalitehta*-doaba lea guoros konnotašuvnnain. Dábáleamos jorgalusat leat *gaskavuolta* ja *oktavuolta*, muhto moai atne dáid eahpedárkin eabage dat govčča dahje

vástit eangalsgielat *relationality*-doahpaga sisdoalu. *Gaskavuohta* ja *oktavuohta* leaba eahpedárkkit danin go sáhttiba mearkkašit ollu áššiid ja sáhttiba doaibmat sihke nubbi nuppi synonyman ja vuostegeahčín. *Gaskavuohta*-sátni sisttisoallá earret jurdaga erohusas, dahje mátkkis nubbi nubbái (omd. «guhkes gaska»). *Oktavuohta*-sáni maid sáhtta geavahit máŋgga oktavuođas, numo «fuones gáiddusoktavuohta». Dasa lassin čuoččuhetne, ahte goabbáge doaba ii doarvái bures govvit dan guovtteguovllot vuorrováikkuhusa, mii olbmos lea birastahtti máilmmiin ja birastahtti máilmmiin fas olbmui. Danin gávnnahtne ahte vearbba surggiidahtton *ovttastallan* gokčá ja čalmmustahtta buorebut dán guovtteguovllot čatnašumi go *oktavuohta* dahje *gaskavuohta*. Ovttastallamii gullet maiddái oktiigullevašvuohta ja guhtetguimmešvuohta, main gaskavuohta jerrojuvvo dábálaččat ná: «Mii son lea dutnje?», «Mat doai leahppi goabbat guoibmáseatte?», «Mat dii lehpet guhtet guoibmáseattet?» Dát laktásit fuolkkástallamii, muhto dasa lassin diet jearaldagat sáhttet jerrot maiddái eatnamiid ja bivdobáikkiid dáfus.

Moai evttohetne, ahte *ovttastallan*-doaba vástida relašunalitehta prinsihpa, mii lea eamiálbmogiid máilmeipmárdusa vuolggasadjin. Čuoččuhetne ahte dán doahpaga sáhtta geavahit sámi árbevirolaš ja árgabeaivve vuohkin eallit relationála máilmeipmárdusa mielde. Lea maiddái dehálaš, ahte go eamiálbmotmetodologiijaid geavaheapmi sajáiduvvá eanet aht' eanet sámedutkamuššii, mii leat maiddái čielggadan ja dárkilit suokkardan eamiálbmotmetodologiijaid vuodđodoahpágiid sámegillii. Letne maiddái beroštuvvan guorahallat ovttastallan-prinsihpa ja vieruid danin, go háliidetne oassálastit sámeservodaga huksemii ja servodatságastallamii das, mo ja makkár reaiduiguin ja vugiiguin sáhttit nanosmahttit servodatlaš buresveadjima ja oktasaččat duostut otná servodathástatusaid.

Min servodaga hástatusat leat sihke negatiivvat (mat goaridit sámeservodaga) ja positiivvat (mat ovddidit sámeservodaga ahtanuššama ja sámiid rivttiid ovdáneami). Moai čájetne ovdamearkkaid bokte, mo mii sáhttit geavahišgoahtit ođđa – dahje kánske buorebut árbevirolaš – vugiid ja vieruid servodathástatusaid duostumis. *Ovttastallan*-doaba ja -vierut fáallet dán bargui midjiide oahpes metodaid seammás go hukse oktasaš ovddasvástádusa ja geatnegasvuođa

dovddu. Ovdamearkka dihtii Rávnná jearahallan sáme- ja eará eami-álbmotnissonat deattuhedje ahte oktiigullevažvuohta eatnamiin addá sidjiide čiekŋalis geatnegasvuođa dovddu suodjalit dan, lehkos dat ruvkkiid, vuovdečuollamiid dahje oljobohcciid vuostálastimiin dahje eará hámis (Kuokkanen 2019). Moai letne maiddá siidaskuvlaoappážit ja háliidetne dan olis gávnnaht, mo siidaskuvllas sáhttit ovddidit ja ollašuttit ovtastallama vieruid ođđa dieđu ja áddejumi huksemis ja iežamet servodaga dekoloniseremis. Ovtastallan ja dasa gullevaž vierut fáallet vejolažvuođa dekoloniseret min servodaga. Go mii šaddat eanet diđolaččat ja dihtomielalaččat iežamet ovtastallanvieruin ja daid sajádagas ja mearkkašumis servodagas sihke ovdal ja dál, mii maiddá geavahišgoahtit daid eanet iešguđet oktavuodain, gos eat leat ovdal geavahan.

Munno váldogažaldagat dán artihkkalis leat dát: Mat leat ovtastallama dábalaš vierut ja mo dat sáhttet doaibmat vuohkin soabadit, čoavdit oktasaš hástalusaid, háhkat ođđa áddejumi ja oktasaš dieđu ja dáinna lágiin ovddidit servodathuksema? Manne lea dehálaš loktet ovtastallama vieruid árvvu ja sajádaga otná sámeservodagas? Lea maiddá miellagiddevaž mo *ovttastallan*-sátne ieš ja ovtastallama vierut (earret dearvvahallan) nohket *-stallan*-gehčosii. Moai ean goit áiggo dán artihkkalis guorahallat *-stallan*-gehčosa mearkkašumi muhto guđde dan muhtin giellačeahppái.

Ovtastallan-doahpaga lassin guovddáš tearpmat munno artihkkalis leat *soabadallan* ja *buresveadjin*, mat munno mielas gullet lahkalaga oktii. Soabadeapmi ja seanadeapmi leat áigeguovdilis fáttát Sámis. Jođus leat earret eará sámi álbmoga ja stáhtaid gaskasaš duoh-tavuohta- ja soabadanproseassat, maid ulbmilin lea čielggadit stáhtaid vealahanpolitihka váikkuhusaid ja čuovvumušaid. Moai ean guorahala dán artihkkalis dáid proseassaid dahje soabadeami sámiid ja stáhtaid gaskkas. Munno ulbmil lea ovddidit ságastallama soabadeamis ja oktasaš čovdosiid gávdnamis sámeservodaga siskkobealde. Seammás diđoštetne, ahte soabadeapmi ii leat čoavddus, iige dan sáhte geavahit buot hástalusaid čoavdimis. Eandaliige seksuála veahkaválldi dáhpa-husain soabadeapmi, numo eamiálmogiid árbevirolaš hállanrieggát (eang. *talking circle*) oaffara ja vearroдахkki gaskkas, ii leat dohkálaš

vuohki (Deer 2009). Soabadeamis ii leat sáhka jos muhtin olbmot dahje olmmošjoavkkut (dávjá sii, geain lea unnit váldi ja sajádat dahje geat leat gillájeaddjit) bággehallet soabadit, jaskkodahttojuvvojit, dahje oddasit traumatiserejuvvojit.

Vaikko moai guorahalle soabadallama dán artihkkalis, berre mui- tit ahte dat lea dušše okta ovttastallanvieruid funkšuvdna dahje ulm- mil. Eat mii álo ovttastala (omd. káfestala ja dolastala) dihtomielalaččat justá soabadeami dihtii. Olu dávjjit mii ovttastallat dan dihtii go mis olmmožin lea *sosiála vuodđodárbu* dikšut oktavuoda eará olbmuiguin ja ovttastallamiin hukset gullevašvuoda ja ustitvuoda dovddu. Beas- sat dovdat ahte earát oidnet ja gullet min ja ahte mii gullat sin sear- vái lea eaktun olbmo buresveadjimii. Guktot funkšuvnnat leat seam- ma mávssolaččat ja maiddái ovttastallama sosiála funkšuvdna ovddida čanastagaid ja hukse kollektivitehta. Munno váldoargumeanta lea ahte ovttastallama oktavuodas šaddet odđa áddejumi ja diehtu. Dán ektui ii leat nu stuorra mearkkašupmi leago sáhka ovttastallamis gos leat dihtomielalaččat soabadallamin vai ovttastallamis eará sivaid dihtii. Guktot dililit leat odđa dieđu, áddejumi ja fuomášumi sajít.

Hástalusaid ja vátisvuodaid siste olbmot mihtilmasat vigget gávdnat čovdosiid dahje soabadit nuppiid oassebeliiguin. Dávjá sii há- liidit gávdnat čovdosiid buoridan dihtii oktavuodaid, gulahallama dah- je oktasaš buresveadjima, lehkos sáhka bearrašis, sogas dahje servo- dagas. Lea dehálaš goit atnit mielas, ahte soabadallan ii mearkkaš ovttaoaivilvuoda. Muhtimin ulmilin sáhtá leat dohkkeheapmi ja gula- hallama buorideapmi. Dáid birra háleštetne maŋjelis artihkkalis. Ar- tihkkala maŋit oasis guorahalle guovtti empiralaš ovdamearkka bokte dan, mo ovttastallan lea doaibman sámiid gaskkas eahpeformála vuoh- kin čoavdit hástalusaid sihke bearrašiid ja sogaid siste ja viidát servo- dagas. Loahpas guorahalle manne lea dehálaš loktet ovttastallama vie- ruid eanet formála sajádahkii otná sámeservodagas. Moai geavahetne ovdamearkan guokte áigequovdilis proseassa, mat leat munno lahka: Deanu luossabivdogildosa geassit 2021 ja Kárášjoga eananoamasteami, mii sirddašivččii mearridanválddi stáhtas guovllu álbmogii. Guktot leat stuorra hástalusat, main servodatlaš váikkuhusaid ektui vuosttas lea

negatiiva ja nubbi fas positiiva. Guktot leat lahka munno ruoktobáikiid ja danin maid lahka munno váimmuid ja beroštumiid.

Munno teorehtalaš rápman leat eamiálbmogiid relašunalitehta teoriijat. Dutkamušmetodaidda válljedettiin ja dutkamuša čađahettiin lea dehálaš árvvoštallat mo dat váikkuhit oktavuodaide olbmuiquin, ealliiguin, ideaiguin ja birrasiin. Gaskavuodat leat maiddá dieđu gáldun, ja juogaduvvon vásáhusa ja dieđu ii sáhte dutki okto gávdat dahje oamastit. Eamiálbmotdutki ráhkadit gaskavuodaidda ideaiguin ja dieđuiguin, maidda mis leat dihto geatnegasvuodat, numo dárkilit válljet iežamet dutkanfáttáid, metodaidda dieđu čoaggimii, analysa vugiid ja mo mii ovdanbuktit iežamet dutkamuša (Wilson 2008). Vine Deloria Jr. lohka ahte «min buot gaska- ja fuolkevuodat» (eang. *all our relations*)-jurddašanvuohki lea mávssolaš teorehtalaš ja metodologalaš vuolgga-sadji guorahallat ja áddet máilmmi ja luonddubirrasa. «All our relations»-jurddašanvuogi geavaheapmi dieđu skáhppomii máksá ahte mii dárkut máilmmi ja ohat iešguđet albmanemiid gaska- ja oktavuodaidda (Deloria 1999). Dán artihkkalis moai ohce gaskavuodaidda iešguđet ovtastallanvieruid gaskkas, muhto maiddá gaskavuodat ja ovtastallan leat oassin munno metoda gálduid ja dieđuid háhkamis.

Dasa lassin geavahetne eamiálbmogiid háleštan-, muitalan- ja reflektenmetodaidda. Háleštanmetoda lea luvvosut go etnografalaš jearahallanmetoda, mii cegge rájáid dutkamii oassálasti muitalussii dahje vástádusaide. Háleštanmetoda gudnejahtta oassálasti muitalusa ja adda oassálastái stuorát mearridanválddi dasa, maid son háliida juogadit (Kovach 2010). Letne háleštallan eará sámedutkiiguin ja eará sámiguin artihkkala iešguđet fáttáid birra, bivdán sis eanet dieđuid ja nie letne huksen gaskavuodaidda singuin. Letne maid ságastallan siidaguummiideameguin, man vuodul letne buoridan, viiddidan dahje nanosmahtán iežame ákkastallama.³ Muitalanmetoda lea oahpis earáge

3 Háliidetne giitit Skuvlaalbmá Áslat Niillas Áslaga, Aura Pieski, Beaska Niillasa, Fierranjot Kirstte, Jalvvi Ánná-Liissa Niillasa ja Mihku Helena Sámmola Sunná buriin fuomášumiin siidaskuvlla ságastallamis munno artihkkala birra 13.5.2021. Giitosat didjiide sártnodemiid ja dieđuid lonohallamiid ovdas: Uhca Pier Esthera Máijá, Oskal Máhte Ánte Niillas, Láidde Risten Vuokko, Fredrik Prost, Biret Jon Risten Kirste Hanna Lill Tove, Biennaš Inggá Elle Solveig, Ingor-Ántte Mihkkala ja Kvernmo Tove Sara Marielle, Jens-Ivar Nergård (Sárevuopmái gullevaš), Audhild Schanche, Åsa Viridi Kroik, Britt Kramvig (Orješ-Ráissa geasseorohakkii gullevaš), Ivvára Jonne Ylva, Sága-Márjjá Lovisa, Sárgon Sára, Biret Elle Láila, Guvva Káre Elle Máreta Káre Ánde, Ándaras Hánssa Ristena Kerttu ja Bekkun Hánnu Káre.

diedasurggiin go eamiálbmotdutkanmušas ja dat geavahuvvo iešguđet láhkai iešguđet kultuvrras. Eamiálbmogiid muiltalanmetoda ovddida holisttalaš dieđu háhkama (dieđu fragmenterema sadjái) ja heiveha dutkamuša gaskavuodaid fierpmádahkii. Reflekteren metoden fas addá vejolašvuoda geavahit relevánta persovnnalaš vásáhusaid oassin dutkamušas (Nicholls 2009; Kovach 2010; Drawson ja earát 2017; Gaudet 2019).

Dasa lassin ahte dát metodat doibmet buoremusat munno ulbmiliid ektui, moai atne daid dehálažžan danin go eamiálbmotmetodologiija vuolggasadjin lea váldit duodas min iežamet vugiid ohcat ja skáhppot dieđuid (Warrior 1995). Moai válde duodas dan earret eará nu, ahte háliidetne iežame bealis ovddidit ja doarjut ođđalágan rabasvuoda diskurssa, mas geavahit persovnnalaš vásáhusaid dieđu háhkamis (vrd. Chilisa 2011). Dákkár diskursa lea riegádišgoahtán sámi almmolašvuodas ovdamearkka dihtii seksuála veahkaválldi ektui. Dát dábalaš eamiálbmotdutkanmuša metoda lea unnán geavahuvvon sámedutkamis. Maiddái kreatiivvalašvuoha lea vealtameahttun eamiálbmogiid metodologiijaide (Smith 1999: 158–159). Dán artihkkalis geavahetne iešguđet diehtogálduid kreatiivvalaččat ávkin ovddidit iežame ákkastallama. Aisttan Deloria, epistemologalaččat eamiálbmogiid dieđuid skáhppon- ja čoagginmetodat leat vuđolabbot ja eambo mánggabealagat go oarjemáilmmi dieđalaš metoda mii ráddje iežas dušše dihto gálduide (Deloria 1999).

Munno artihkal lea normatiivvalaš dainna lágiin ahte vaikko geavahetne empiralaš ovdamearkkaid, ulbmilin lea guorahallat ovttastallama iešvuodaid ja vuodđogáibádusaid dahje norpmaid ja dan, makkár rolla ja mearkkašupmi ovttastallamis sáhtášii leat otná sámeservodaga hástalusaid duostumis. Moai vuos guorahalle dábáleamos ovttastallama vieruid sámeservodagas. Letne ráddjen iežame ságastallama njealji virrui, mat leat dearvvahallan, fuolkkástallan, dolastallan ja káfestallan. Dáid vieruid laktin sámiid ovttastallamii ii mearkkaš dan, ahte eará álbmogat eai láveše fuolkkástallat, dolastallat ja káfestallat, eange moai čuoččut ahte dat leat dušše sámiide gullevaš árbevierut. Go dát vierut leat ain viidát Sámis anus, šielbmá daid «ođđalágan» geavaheapmái hástalusaid čoavdimis ii soaitte leat nu stuoris. Siiddastallan lea sámiide

maiddái dehálaš ovtastallanvierru eandaliige boazodoalus, muhto dat lea menddo viiddis ollisvuohta dán artihkkalii ja dan birra leat earát čállán ovdal (Sara 2013).

2 Ovtastallama vierut

Letne válljen dearvvahallama, fuolkkástallama, dolastallama ja káfestallama danin go leat hui dábálaččat ja árgabeaivválaččat sámiid eallimis ja dain lea áin stuorra mearkkašupmi sámeservodagas. Ovtastallama vieruin maid suokkardetne dán artihkkalis lea muhtumin vuoijñalaš bealli, mii soaitá báhcit earáide oaidnemeahttumin. Mikkel Nils Sara lea guorahallan «sámi» sisdoalu doaimmain maid lávejit skuvlalaš lágidit nu gohčoduvvon sámebeivviin, numo biergguid suovastahttin, lávostallan ja dolastallan. Mii dahká dáid «sámi» doaibman lea dat, ahte geavatlaš doaimmaid lassin barggut dahkkojuvvojit nu ahte seammas áimmahuššat vuoijñalaš beliid. Vuoijñalaš beliid áimmahuššama ii leat álo álki fuomášit kultuvrralaš máhtu haga, danin go dat sáhttet leat smávva dagut eará bargguid ja doaimmaid oktavuodas. Dat sáhtttá leat maiddái dihtomielalaš viggamuš buktit ovdan dihto árvvuid, numo eatnama gudnejahttima dahje dan giitima. Ovtastallama vieruin ii fievrriduvvo dušše dálá buolvvaid máhttu, muhto das čatnasit árvvut, ovddit buolvvaid ja máttuid máhtut ja dieđut, árvvoštallamat, ságastallamat ja sin vuorrováikkuheaddji oktavuoha luondduin (Sara 2003).

Atne lunddolažžan čatnat oktii fuolkkástallan- ja dearvvahallanvieruid. Guktot ealáskahttet čatnašumiid min sogalaš máttuide, ja nubbi doarju nuppi. Seamma ládje atne ahte káfestallan ja dolastallan doaibmaba lunddolaččat ovttas; mii dávjá káfestallat dolastaladettiin. Fuomášuhte goit, ahte eai buot káfestallamat dahje dolastallamat ovdit ovtastallama dahje sáhte adnot ovtastallamin. Ovtastallamii gullá dihtomielalaš viggamuš, beroštupmi dahje hálлу oktiigullevašvuođa nannemii dahje soabadeami ovddideapmái. Seammás deattuhetne, ahte ovtastallan ii mearkkaš iige gáibit ovttaoavilvuođa áššiin. Nappo mii sáhttit ovtastallat vaikko eat leaččage ovtta oavililis.

2.1 Dearvvahallan ja fuolkkástallan

Dearvvahallanvierru čalmmustahtta gullelašvuoda. Dan bokte almmuhat iežamet ruohttasiid sihke olbmuid ja guovlluide ja mii beassat oahpásmuvvat earáide. Dákkár juogadeapmi ealáskahtta gullelašvuoda báttiid ja ráhkada ođđa čatnašumiid olbmuid gaskii. Go sámit dearvvahallet nubbi nuppi, de sii buorástahttalit giedaiguin nuppiideaset ja dadjet *buress*. *Dearvvahit*-sátni surggiida *dearvvas*-sánis ja dearvvahit *buress*-sániin mearkkaša ahte sávvat nubbái dearvvasvuoda ja buressveadjima. Go vuosttaš háve sámit gávnadit, de lávejit dihtoštit gosa nubbi gullá. Eai leat dušše mánát ja nuorat, geain jerro gean nieida dahje gánda lea ja guđe guovllus lea eret, dan galget maiddái ollesolbmot muitalit. Dát fállá vejolašvuoda čielggadit, leatgo olbmuin oktasaš fuolkkit. Dearvvahallan aktivere fuolkevuoda.

Fuolkkástallan lea vierru, mas ovttasráđiid iskat ja suokkardit olbmuid ruohttasiid sámi sogaide ja gávnnahtit mii dal livččii mii čatná olmmo guokta okti. Dalle lea ovdamunni máhttit sogaid, muhto lea oalle dábálaš dorvvastit maid sohkaširjiide dahje boarrásut bulvii. Juos dearvvahaladettiin eai oktasaš ruohttasat gávdno, de lea vierrun maiddái guorahallat eará vejolaš oktasaš oktavuodaid ja gaskavuodaid (omd. náitalemiid, bargofierpmádagaid dahje eará oahpes olbmuid bokte). Fuolkevuodda nanne sámi gullelašvuoda ja gullelašvuoda Sápmái. Dážat leat vávján sápmelaččaid viiddes ja rájákehtes fuolkkástallama ja muhtumin spivkastallet ahte sámiide vel 18. oarpmealit ja vilbealit leat lagasolbmot. Árbevirolaš fuolkkástallit rehkenastet nuppi- ja goalmmátbeliid lagas fuolkin (Erke 1995). Man viidát dahje man gáržžit mii dovdat fuolkevuodamet muitala fuolkkástallama mearkkašumi birra. Go fuolkevuodanamahusat leat valjit anus, de lea dávjá maid fuolkkástallanvierru ealas.

Ovttastallama lassin fuolkkástallan ovddida buressveadjima. Fuolkkástallama bokte dávjá dovdat ovddasmorraša ja fuola nubbái ja dárbbu mielde maiddái ovddasvástádusa cuigestit nuppi. Fuolkkástallama sosiála struktuvra lea dahkan vejolažžan doalahit oktavuodaid gaskaneaset nu ahte sáhttit bivdit ja oazžut veahki (V. Nergård 2011). Fuolkežagat ovttastallet sihke árgabeaivve ja eallima stuorra ávvu- ja morašdiliin ja -dáhphusain, nugo hávdádemiiin, heajastallamiin ja

soagnostallamiin. Fuolkkit maiddá juogadit lojalitehta ja oskkáldasvuoda (Balto 1997b; 2018; 2022; V. Nergård 2011).

Sogaid servodatlaš mearkkašupmi addá stuorra sogaide fámu ja sámi gilážiin gávdnokit sogalaš hierarkijat, gos muhtin sogain lea eanet stáhtus go earáin. Dát lea sohka vuogádaga negatiiva bealli, mii sáhtta šaddat virggálaš oktavuodain nepotisman. Dán hástalusa ja eará negatiivvalaš váikkuhusaid nugo omd. jávohuhttit ovttatolbmo gii illastuvvo lea dehálaš diđoštii iige dása ja eará vejolaš negatiivvalaš beliide galgga leat čalmeheapme. Munno fokus dán artihkkalis lea fuolkkástallama mearkkašupmi buresveadjima ovddideames: dat ahte fuolkevuodaid fierpmádat sáhtta veahkehit olbmo birget, seammás go váruhit ahte soga gudni ii leat deháleabbo go ovttatolbmo oadjebaš- dahje dearvvašvuhta.

Biologalaš fulkkiid lassin leat sámit viiddidan fuolkkástallama verddiiguin, skuvla- ja oskuoappáiguin ja -vieljaiguin, lagas kránnjáiguin, gáimmiiguin ja risváhnemiiguin. Fuolkkástallan lea nana sámi vierru priváhta diliin, muhto otne vuohttit ahte dat ii doaimma seammá viidát ja nannosit go ovdal. Mo dán vieru nana beliid sáhtášii fievrídit mánáidgárddiide, skuvllaide, servviide ja eará, maiddá eanet formála oktavuodaide? Mii sáhttit váldit málle Hawai’is, gos kánaka maolit leat viiddidan fuolkkástallama vieruset nu ahte buohkat geat servet ‘Aha Pūnana Leo giellaealáskahttin- ja nannenprográmmii šaddet fulkkežagat. ‘Aha Pūnana Leo prográmmas fuolkkástallan geatnegahtta buot oassálastiid searvat ovddidit ja doarjut kánaka maoli gie-la oahppama ja geavaheami. Dáid fuolkkástallanvieruid ja -norpmaid oahpahišgohtet juo beaiveruovttuin mánáide ja dása bajásgesset mánáid ja nuoraid sin skuvlaáigodagas. Maiddá váhnemat ja ruovttut servet fuolkkástallamiidda (Balto 2017). Kánaka maoli ovdamearka čájeha fuolkkástallama normatiivvalaš givrodaga; fuolkkis lea geatnegasvuhta nubbái, son berošta ja fuolaha vai nubbi lihkostuvvá, doarju su oahppama, ja rávvesta ja cuigesta go dasa lea dárbu. Fuolkkástallama norpmat leat doarjjan ásahtit oadjebasvuoda dovddu olbmuide, mii lea dárbbášlaš go viggamuššan lea gávdnat oktasaš čovdosiid ja ovddidit buresveadjima servodagas. Fuolkkástallan bidjá iežaslágan norpmaid ja positiiva vuordámušaid ovtastallamiid láhttemii ja gulahallamii.

Báikkiid dearvvahallan lea báikkiiguin ovttastallan. Jođedettiin báikkiid čađa olmmoš sáhtta juoigat báikki dahje dearvvahit ja háleštit báikkiiguin válddáhallamiin báikenamaid jitnosit. Báikkit ja báikenamat čatnet olbmuid sin birrasii mángga láhkai (omd. Andersen 2004; Henriksen 2004). Dat šaddet oassin sin eallimis ja olbmot šaddet báikkiid oassin siiddaid ja sogaid vásáhusaid ja historjjáid bokte (V. Nergård 2011). Ovdamearkka dihtii Deatnogátti njálmmálaš árbevierus olbmot leat čatnan iežaset ja eará siidda dahje báikki olbmuid iežaset birrasii báikkiid ja báikenamaid bokte máinnastemiin (Huuskonen 2004).

Luđiiguin lávejit maid dearvvahit eará olbmuid. Dat gii juoigá ja máhtta nuppi olbmo luođi juoiggastit go suinna oaidnala, lokte dearvvahallama ávu ja ovttastallama árvvu. Seammas luodit muitalit sohkaoktavuođaid ja čatnašumiid birra. Juhu Niillas čilge mo luohti eallá kollektiivvas, dan iešvuolta lea ovttastallan ja dat ii eale jus dan eai juoigga searvevuodain. Luođi kollektiiva iešvuolta boahťa maid das ovdan go personluđiin ii jerro gii dan lea bidjan, baicce gean dat lea. Son deattuha juoigama mearkkašumi gulahallamis ja ovttastallamis. Dat lea vuohki mii árbevirolaččat lea duhtadan olbmo árgabeaidárbbu beassat dadjat dan masa sánit leat menddo geafit. Dása lea luodis iežas giella (Jernsletten 1978: 111–112). Johan Turi mielde luđiin ovttastallat olbmuiguin, elliiguin ja báikkiiguin mat leat oahppásat, ja dat lea vuohki muittašit olbmuid, maiddái sin geat leat vádjolan (Turi 1965 [1910]: 104). Luđiin sáhtta olahit fysalaš máilmmi don beallái ja sirdit olbmo dán máilmmis vuoiŋnalaš máilbmái. Nils Oskal fas čalmustahtta luođi ja olbmo oktavuođa guohtuneatnamiidda: «Dat ii leat dáhpedorpmi duohken ahte olbmot juoigamiin muitet, muitájit, muiťohallet, čábbudit váriid, vákkiid ja orohaga dego boares olbmá» (Oskal 1995: 96). Sidjiide geat leat bajásšaddan luđiiguin lea oahpis ahte luohti čatnasa dan olbmo identitehtii gean juoigat. Dán árbevierus ovttatolbmo identitehta guovddážiis lea beassat vásihit gullelašvuoda iežas sohki ja servodahki, ii deattuhit iežas indiviidan. Ovdamearkan dás lea muitalus Kárášjoga gánddažiis, gii dovddaha eadnásiis man illui šattai go oáččui luođi – dalle han son maid lohkkovuvvo olmmošservoša lahttun (Jernsletten 1978: 110).

2.2 Káfestallan ja dolastallan

Sámi vierru lea guossohit ainjuo káfe go olbmot bohtet gallestallat. Eanaš sámiide lea oahpis hásttuheapmi «boađe káfestallat» dahje «vuolgot dal káfestallat». Ovdalis áigge go olbmot johte guhkes mátkkiid meahceguovlluin, lei dábálaš fállat maid biepmu guhkesmát' olbmuide. Guossoheapmi lei oassin geatnegasvuodas juogadit earáiguin dan mii lei viesus. Mánát maid ohppe guossohit olbmuid jus ledje iehčanassii ruovttus, goit káfe jus olbmot čánadedje dalle go ollesolbmot eai lean ruovttus.

Káfestallan ii leat dušše káfe juhkat, muhto dávjá dan váldofunkšuvdna lea sosiála ovtastallan. Káfestallan lea sámiin vierru, mii luvve ságastallanmovtta. Harald Gaski čállá *cafe Boddu* -essayčoakkáldatráiddu vuosttas oasi ovdasánis, ahte son sávvá cafe Boddu čállošiid movttiidahttit servodatságastallama «nugo jo sámiin leamaš ge vierrun háleštit káfestaladettiin, lehkos dal Samvirkekafeas gos nu Sámis dahje dollagáttis meahcebealde». Su mielas káfestallanvierus lea iežas sajádat ja mearkkašupmi njálmmálaš gulahallamis ja son oaivvilda ahte háleštallamat káfestallamiid oktavuodas vuolggahit jurdagiid mat «viiddidit gáržžes hiŋgaliid dahje dulbmet rájaid mat eai oppa berrešii leat» (Gaski 1991: 5). Káfestallan lea geavahuvvon maiddá dutkanmetodan oktasaš dieđu háhkamis (Pieski 2019).

Káfestallan ovddida sosiála čanastagaid. Lill Tove Fredriksen, gii lea dutkán sámiid káfestallama mearkkašumi Jovvna-Ánde Vest girjji *Árbbolaččat* vuodul, čájeha mo káfestallan lea mielde ovddideamen smávva giláza sosiála oktavuodaid. Fredriksen čállá: «Nisoláibekáffe lea teavsttas guovddáš elemeanta mii oaččuha olbmuid vázzit dáluid mielde ja lea mielde ovddideamen siidaguimmiid sosiála gaska- vuodaid» (Fredriksen 2015: 23). Guossoheami mearkkašupmi lea viidát go olbmo čoavjji deavdit dahje káffegoikku jáddadit; dat čájeha sániid haga gierisvuoda ja beroštumi nuppi olbmos ja su veadjimis. Fredriksen buohtastahtta guossoheami mearkkašumi luohtái, mii čatná olbmo servodahkii. Seamma lánhái dahká maid guossoheaddji, gii áittarda ja áimmahuššá siidaguimmiidis (ibid. 222).

Káfestallan čatná min oasálaš servodatoktavuodaide, muhto mii eat šat láve vázzit dáluid mielde káfestallamin numo *Árbbolaččat-*

girjji áiggis. Ovdamearkka dihtii Deatnogátti gilážat, gos *Árbbolaččat*-girji dáhpáhuvvá, leat guorranišgoahtán go boarrásut buolva vádjola ja nuorat buolva lea fárregoahtán stuorát báikegottiide. Dán áigge baicce mii dávjá doallat oktavuodaid sosiála media bokte, mii lea buktán ođđa ovttastallanvugiid muhto maiddái hástalusaid, maid birra ságastetne artihkkala mañimuš oasis. Káfestallan ii leat liikká massán mearkkašumis sámeservodagas. Mii doallat káfebottuid bargosajiin ja čoahkimiin. Dát leat dávjá eahpevirggálaš sajít, gosa mii mañgii báhcit guhkitge áigái ovttas suokkardit muhtin ášši, čuolmma dahje hástalusa ja man boađusin soaitá muhtimin šaddat ođđa áddejupmi.

Seammás galgá atnit mielas ahte káfestallama dahje dan mearkkašumi ii sáhte idealiseret. Ovdamearkka dihtii almmolaš oktavuodain numo čoahkimiin dahje bargosajiin dan sáhtta geavahit – ja dat geavahuvvo – didolaš dahje didošmeahtun olgguštan- dahje oidinmekanism, mainna guođdit muhtin olbmuid ságastallamiid olggobealde. Dat sáhtta maiddá nanosmahttit váldegaskavuodaid, mat leat jo leamen, numo almmáiolbmuid fierpmádagaid.

Numo Gaski buktá ovdan, olbmot káfestallet dávjá meahcis dolastaladettiin. Okta dolastallanvierru lea njořrestit guvssis dahje káffe-bánnos káfebinná árrana ravdii ovdalgo ieža juhkat. Muhtumat dihtet ahte leat njořresteamen Sáráhkái, gii orru árrana vuolde, muhto ii soaitte leat buohkaide oahpis vierru dahje sivva, manin dat dahkko. Sáráhká lea min veahkkevuoigŋa, geas lea fápmu sihke sahkanahttit ja šaddadit, várjalit ja čálgadit máná (Ränk 1955). Sáráhká namma boahtá sánis *sárrat*, mii máksá 'luovvat' dahje 'sivdnidit'. Káfe juohkin Sáráhkáin lea vuohki giitit su veahki ovddas ja gudnejahttit su attáldagaid. Lars Levi Laestadius giddii fuomášumi sámi nissonveahkkevuoigŋaid mearkkašupmái ja čálii: «danne go áhkáin lea guovddáš rolla sámi mytologiijas, mun gal vissa ferten máinnašit ovdamearkkaid sidjiide addojuvvon oaffaruššamiin» (Laestadius 1994: 52). Laestadius sitere Jessena: «Okta dáiin áhkáin, Sáráhká, lea buot deháleamos. Su báiki lei dolas ja erenoamážit sutnje addojuvvojedje juhkamušat. Sámit dávjá jorgaledje sutnje buot sin doaimmain. Sutnje oaffaruššojuvvui jearakeahtta rádi meavrresgáris» (Laestadius 1994: 53).

Eatnasat mis eai dáidde diehtit mo vierru njorrestit káfe árranii laktása boarrásut árbedihtui das, mo mánát bohtet dán máilbmái. Sámi muitalanárbevieru mielde sámít leat viežžan mánáid bovnna vuolde meahcis, sealgeeadni dahje amas áhkku lea buktán sin ruoktot (Balto 1986: 126–130; 1997a:101–103). Dát čilgehus spiehkka sakka čilgehusas, man mielde háigir buktá mánáid áimmu mielde ja mii lea dábálaš ollu álbmogiidda. Sámiid árbevirolaš muitalus das, gos mánát bohtet, čujuha sámi máilmmeipmárdussii, man mielde bovnna dahje eatnan vuolde lea sámi áhkáid sadji.

Go oahpásmuvvat árbevirolaš muitalussii das, mo sámemánát bohtet máilbmái, de ii leat šat amas njorrestit káfebinná árranravdii. Dáinna lágiin háliidit gudnejahttit min máttuid oahpa ja bivdit áhkáid suodjalusa, ráfi ja buresveadjima, ja seammás giitit buot dan ovddas mii midjiide juolluduvvo. Káfe njorresteapmi árranii maiddá čatná káfestallama ja dolastallama vieruid oktii. Seammás dat čatná min iežamet vuoingalašvuhtii, dan árbái ja árbedihtui. Konkrehta dahku – Sáráhká muittašeapmi ja káfe juogadeapmi suinna – čatná min maiddá iežamet riegádeapmái ja min áhkáide, vaikko vel livččiimetge vajáldahtán daid patriarkála kristtalašvuoda váikkuhusaid dihtii (vrd. Hirvonen 1996). Lea mearkašahtti ahte vaikko áhkát soitet leat vajálduvvan, vierru njorrestit árranii káfe lea báhcán. Moai čuočuhetne, ahte dán vieru sáhtta dulkot maiddái oktan ovtastallanvierrun, mainna mii nannet gaskavuodaid eatnamii ja muhtumat maiddá gudnejahttet čanastaga min vuoingalaš árbái.

Vaikko seremoniijat ja vierut leat mánggalárganat, dain lea oktasaš ulbmil: buktit ovdan, nannet, ođasmahttit ja ávvudit olbmo gullevašvuoda ja bálddalagaid eallima eará olbmuid lassin maid birastahtti máilmmiin. Láhji lea oassi máilmmeipmárdusas man mielde meahcci addá láhjiidis olbmuid jos olbmot gudnejahttit ja atnet dan árvvus – jos olbmot čuvvot dihto geatnegasvuodaid. Sosiála čanastagat gusket buohkaide, maiddá eatnamii (Kuokkanen 2007). Čuovvovaš oasis moai guorahalle, mo ovtastallan lea min árbevirolaš vuohki soabadit dahje čuovvot oktasaš hástalusaid. Moai bukte ovdan muhtin ovdamearkkaid sámeservodaga lagas historjjás, mas ovtastallamis lea leamaš

guovddáš rolla oktasaš dieđu, áddejumi dahje čovdosiid háhkamis dahje soabadallamis váttis áššiid.

3 Ovttastallan: árbevirolaš vuohki soabadit

Guovddáš olli eamiálbmogiid máilmeipmárdusain lea dássedeattu ohcaleapmi. Iešguđetlágan gulahallanvieruid (omd. láhji) lassin dat dáh-páhuvvá soabadallanvieruid bokte. Olmmoš soabadallá sihke olbmui-guin ja eará eallevaččain, maiddá eatnamiin ja vuoiŋjalaš máilmmiin. Mikkel Nils Sara čalmmustahtá oktavuoda bohcco ja badjeolbmo gaskkas ja cuiggoda boazodoallo- ja biologalaš dutkamiid, mat atnet bohcco dušše eallišládjan. Sámi áddejumis boazu ii doaimma oktonassii, baicce boazovázzi ja bohcco gaskka lea sirretkeahtes čatnašupmi. Olmmoš ja boazu ovttastallaba go badjeolmmoš hállá boazoságaid, main oktan oassin lea dat maid boazu oahpaha olbmui. Boazu lea maiddá siidaoasálaš geainna sápmelaš soabadallá (Sara 2010).

Sámiid gaskkas soabadallan lea okta oassi olmmošlašvuodas ja das, mo galgá láhttet olmmožin. Nils Oskal (1995) lea guorahallan sámiid olmmošlašvuoda Guovdageainnu boazosámiid gaskkas 1960-logu rádjái. Su mielde olmmošlašvuhtii gullá earret eará soabalašvuota eará olbmui-guin ja duovdagiiguin, maid olmmoš geavaha iežas birgenlá-gi ovdii, ja dáid duovdagiid vuoiŋgaiguin numo háldiiguin, ulddaiguin, eatnanvuložiiguin ja máttuiguin. Sámi olmmošlašvuoda, numo Oskal dan govvida, sáhtá buohtastahttit Galbarihccesullo (Davvi-Amerihká) eamiálbmogiid dábálaš dajahussii «min buot gaska- ja fuolkevuodat» (eang. *all my relations*). Oskal dadjá, ahte olbmot ođasmahttet ja geahč-čalit sohka- ja eará gullelašvuoda báttiid sihke sániid ja daguid bokte (Oskal 1995: 106). Seamma láchkai go *all my relations* -jurddašeapmái, sámi olmmošlašvuhtii gullá sohka- ja gullelašvuoda gáhtten.

Oskala mielde duovdagiiguin soabadit earret eará jearramiin bisánastin- dahje idjadanlobi, lobi cegget goađi dahje lávu, dahje sivd-nidemiin. Eatnama vuoiŋgaiguin fas galgá ráđđádallat (Oskal 1995). Lovisa Mienna Sjöberg čilge ahte sivdnidit lea gulahallat sivdnidead-djiin dakkár diliin gos olmmoš dárbbša suddjema, várjaleami dahje háliida giitit. Dahku muittuha min eallit ovddasvástideaddji olmmožin ja soabalašvuodas earáiguin (Sjöberg 2018: 90–92). Lobi ja ráfi sáhtá

bivdit sihke jienajávohaga ja jitnosit, ja dasa lea čadnon geatnegasvuoh-
ta doallat saji ortnegis. Jens-Ivar Nergård mielde lobi ja ráfi bivdin lea
sámi árbevirolaš eatnamiid hálddašanvuohki, mii olggobeale olbmuide
lea dávjá oaidnemeahttun (J.-I. Nergård 2019: 158–174).

Kritihkalaš eamiálbmotdutkanamuš deattuha, ahte árbevieruid
ja árbevirolaš vugiid birra háladettiin berre álo smiehttat kritihka-
laččat makkár árbevierus lea sáhka, mo árbevierru geavahuvvo ja
man várás.⁴ Ovdamearkka dihtii eamiálbmogiid árbevieruid ođđasit-
hábmen koloniála ja patriarkála jurddašanvugiid mielde lea leamaš
vuohki rivvet nissonolbmuin sin ovddeš autoritehta ja sosiála sajadaga
servodagas (Martin-Hill 2003). Árbevieruin lea vejolaš dekoloniseret ja
nanosmahttit servodagamet muhto maiddái legitimeret eahpedásse-
árvvu, eahpevuoiggalašvuoda dahje dihto sohkabeallerollaid servoda-
gas. Danin maid árbevieruid galgá muhtimin dekoloniseret.

Olbmuid gaskasaš soabadeames lea sáhka konsensusa gávdnam-
is. Mii dávjá áddet boastut *konsensus*-doahpaga mearkkašit dievaslaš
ovttaoavilvuoda, mii ii leat vejolaš iige oppa sávahahtti. Konsensus
ii leat bákkolaš harmoniijai viggan. Konsensus baicce máksá oktasaš
soahpamuša dahje áddejumi muhtin áššis, vaikko ságastallamii oassá-
lastán olbmuin livčče ain iešguđet oainnut áššis. Eamiálbmogiid gask-
kas leat ovdamearkkat ráđđádallanvugiin, mat leat desentraliserejuv-
von ja vuodđuduvvet horisontála gulahallamii olbmuid gaskkas (omd.
Napoleon 2010). Sámis dás leat ovdamearkan dološ sámiid gaskasaš
«gearregat» gos soabadedje sámiid gaskasaš eanangeavahanriidduid
ovdalgo ášši manai virggálaš gearregiidda. Anjke muhtin sajiin Sámis
ledje sámiid iežaset gearretásahusat numo Anáris, gos gávdnojit báh-
paid muituimerkemat sámiid gearregiin 1500-logus. Báhpaid mielde
sámit hárve bohte virggálaš gearregiidda, muhto čovde áššiid iežaset
gohtegearregiin (Korpijaakko 1999).

Nubbi ovdamearka soabadallanvieruin lea Deatnogáttis Sirpmás.
Ánde Somby čállá mo olbmot lávejit bivdit su eatnis veahki jos lea riidu

4 Moai earuhetne *árbevieruid* eará sullasaš tearpmain numo *dáhpi* ja *vierru*. Árbevir-
rui gullet vierut, maid mii leat oahppan (dahje árben) ovddit buolvvain ja mat leat
mihtilmasat stuorát olmmošjovkui ja muhtimin olles álbmogii. Árbevierru leat viidát
go «dábálaš» vierru, mii sáhtta maid leat oktasaš numo muhtin soga vierru
(gč. Guttorm 2011).

soga siste. Ándde eadni Káre, guhte lea boarráseamos stuorra bearrašis, hálddašišgoahtá ášši nu ahte vuolgá gallestallat vuoruid mielde dan guokte fuolkki geat eaba oba háleš šat gaskaneaskka. Káre váldá dujiid mielde, iige bálljo namut maidige riiddu birra. Maŋŋá ringestallá ja fuolkkástaladettiin deattuha man buorre fuolki oarpmealli lea ja man dehálaš lea vilbeliin soabadit. Káre vuogis ii leat vuoiti iige vuoittáhalli, son lea baicce ráhkadan saji buorredáhtolašvuhtii, mainna son de ávkástallá ráfi ovddidit fulkkežagaid gaskii. Ánde gohčoda Káre vuogi «buorredáhtolašvuoda ekonomiijan». Dasa mihtilmas eahpenjulges doaibma- ja gulahallanvuogit spiehkkašit oalát oarjemáilmmi juridihkalaš geavadiin gos njuolggá sárdnun ja eanemus lági mielde eksplisihhta áššegieđahallan lea ideála (Somby 1999: 212–214). Eahpenjulges gulahallan lea hui dábálaš sámiid vierru maiddái eará oktavuodain ja moai guorahalle dan eanet artihkkala maŋimus oasis. Dás háliidetne suokkardit oanehaččat dan, makkár olbmui Sámis lea geatnegasvuohka dahje rolla doaibmat soabaheaddjin ja sáhttago vaikko gii soabadišgoahtit olbmuid gaskka.

Muhtin eamiálbmogiin sosiála rollat ja geatnegasvuodát mearriduvvojit dihto vieruid ja njuolggadusaid vuodul. Ovdamearkka dihtii anishinaabe-álbmoga sosiála vuogádaga vuodđun leat klánat, maid máttut leat dihto eallit. Iešguđet klánas leat dihto rollat ja geatnegasvuodát servoša buresbirgejumi doallamis (omd. Johnston 1990). Sámis sosiála rollat dahje geatnegasvuodát eai šatta árbevirolaš sosiála vuogádagain, muhto olmmoš dávjá galgá ieš proaktiivvalaččat váldit ovddasvástádusa hástalusaid ovddas, maid atná dárbbášlažžan čoavdit. Ovttá ládje sámi vuogádat fállá geabbilvuoda go gii beare sáhtta váldit soabadeaddji rolla, muhto nuppi dáfus muhtin riiddut báhcet čoavdekeahttá go ii giige leat gearggus lávket soabadalli rollii. Moai suokkardetne dan dárkileappot vulobeale Áltta vuostálastima oktavuodas.

Okanagan-álbmogis British Columbias Kanadas lea doaba En’owkin, mii govvida sin árbevirolaš vieru oktasaš áddejumi olaheames. Dat lea kollektiiva proseassa, mii viggá erenoamážit gávdnat daid jienaid ja oainnuid, mat leat unnitlogus. Unnitlogu oainnut ja jienat leat dehálaččat ja dárbbášlaččat danin, go dat dárbbášuvvojit buorre stivremii, mearrádusaide ja servoša buresveadjimii. En’owkin ii leat

vuohki dahkat mearrádusaid muhto gullat buot jienaid (Armstrong 2004; 2009). En’owkin-vieru ulbmilin lea sihkkarastit ahte leat gullan juohke perspektiivva. En’owkin viggá dasa, ahte oassálastán olbmot leat ádden dan oainnu dahje oaivila, mii lea buot eanemus earálágan iežas oainnu ja oaivila ektui, ja maiddáí fáhten dan mearkkašumi. Dán láhkai earáláganvuolta šaddá mánggabealatvuontan, oassin oaiviliid ja oainnuid valljodagas, mas sáhtá joatkit gulahallama (ibid.). En’owkin lea buorre málle soabadeames eará álbmogiidda, maiddáí sámide. Dat deattuha proseassa ja buohkaid oassálastima, ii loahppabohtosa dahje mearrádusa man mángasat leat hárvánan deattuhit. Dakkár vuohki ealáskahtášii ja nannešii olmmošlašvuoda árbbi, mas soabadallan lea váibmosis.

Čuovvovaččat moai guorahalle mo ovtastallan lea doaimman vuohkin soabadit dahje gávdnat oktasaš bálgá ovddasguvlui muhtin čulbmii, vaikko olbmot eai leat vealttakeahhtá boahán seamma oaivilii áššis. Letne válljen guokte ovdamearkka main vuosttas lea Asta iežas vásáhus, ja main guktot govvidit man láhkái ovtastallamiid sáhtá geavahit ovddidit soabalaš oktavuodaid.

Norgga Stuorradiggi mearridii 1968 buođđut Álttá-Guovdageainnu čázádaga. Dat livččii dulvadan Máze gili ja sámít vuostálastigohte stáhta mearrádusa ja áigumušaid. Giliolbmuid ja doarjaleddjiid garra vuostálastima dihtii Máze ráfáidahttojuvvui, muhto Stuorradiggi dagai ođđa mearrádusa 1978:s hukset stuorra el-fápmorusttega Čávžui Máze vuolábealde. Dát bovttii ovttá Norgga stuorimus vuostálastima, mas sámí rievttit ja boazodoalu- ja luonddugáhttenberoštumit ledje guovddázis. Sámít vuostálaste stáhta buođđunplánaid mánggalágan vugiiguin. Sii lágidedje miellačájehemiid mángga báikkis ja bissehedje huksensajis mašiinnaid bargagoahimis go ráidun čohkkededje dáid ovdii. Muhtumat nealgudedje Norgga Stuorradikki olggobealde 1981. Seammá áigge logenár sámennissona vulge bussiin máttás ja okkuperejedje stáhtaminister Brundtland kantuvrra. Vuostálastimat biste gitta 1982 rádjái (gč. omd. Sanders 1980).

Álttá stuibmi bovttii Sámis nákkuid olbmuid gaskii, mat eai háddjen dušše álbmoga, muhto muhtin bearrašiid ja sogaid. Ollugat vuostálaste, muhto muhtimiin lei eará oaidnu ja sii dohkkehedje stáhta

mearrádusa. Vánhemat ja áhkuid ja ádjáid buolva balle maiddá, ahte jus sin nuorat vuostálaste ja šadde eiseválddiid ovdii, de sii billistedje iežaset boahtteáiggi. Fuolkkit háliidit buoremusa iežaset nuoraide ja dat ahte Asta nugo mángasat eará sámenuorain vulge vuostálastit ii lean su lagasolbmuide álki dohkkehit. Vuosteháhku leavai mángga birrasii ja dán beasai Asta vásihit iežas soga siste. Olbmot dihte ahte vuostálastiid bálkestedje butká Álttás ja váikko man stuorra gudnin Asta ieš anii vuostálastima, de eai lean ruoktobiras ja boarrásat fuolkkit sinna seammá oaivilis. Sidjiide lei issoras ja heahpadin go muhtin lagasolmmoš lei rihkkon Norgga lága (Balto 1981).

Olmmoš ii veaje bures diliin, mas garra nákkut ain bohciidit soga ja bearrašiid siste. Dat bidjá olbmo headis ohcagoahtit oadjebasvuoda alcces ja iežas lagamuččaide. Asta guovdu lei váttis dilli Áltá-stuimmiid áigge ja son dovddai ovddasvástádusa lávket soabadalli rollii, geahččalit buoridit gulahallama ja veadjima iežas biras fulkkiiguin. Dasa ledje ovtastallanvierut nana veahkkin beassat juogadit dieđu ja áddejumi áššái, ležžet dal sis káfestallamat, dolastallamat dahje eará arenat gos deaivvadit. Ii lean álo álki gierdilit gullat nuppiid oaiviliid ja dovdamušaid, dahje ieš rahpasit dovddahit iežas oaiviliid. Dása manai áigi ja moanat ovtastallamat, muhto fuolkkástallamis lea iežas ráhkesvuoda vuoibmi ovddidit buori, mii veahkehii oktasaš áddejumi ja soabadeami juksat. Ulbmil ii lean ovta oaivilii buvttelit, baicce soabadit nu ahte beroštit earáid guldalit ja geahččalit áddet guđet guimmiideamet vuolggasajiid ja áddejumiid. Dán oktavuodas ovdamearkan dan áddet mo boarrásat olbmuid ballu bođii sin soahtevásihusas. Dáid proseassaid árvvu sáhtašii čalmustahttit go dát ovddastit buresveadjima, stuorra intellektuála barggu ja skuvlejumi ruoktobirrasiid ovtastallamiiguin. Jáhkku leage dasa, ahte dieđuid ja ákkastallamiid vuodul sáhttet olbmot oažžut buoret áddejumi ja vuodu ođđa smiehttamušaide ja nu olahit eanet soabalašvuoda. Ja nugo En’owkin-oahppa deattasta, de ii leat ovttaoaivilvuolta buot beliin vuordámuš, baicce dat ahte ovddida ođđa áddejumi ja dan vuodul árvvusatnima nubbái.

Nubbi báhka ášši mii lea hástalan moanaid ovtastallamiid sámeservodagas lea homoseksualitehta. Jagis 2002 ásahedje sámi homofiillat ja lesbat iežaset fierpmádaga. Vuosttas Sápmi Pride dollojuvvui

2014:s ja dan rájes dat lea rahčan loktet arvedávgesámiid beroštumiid almmolašvuhtii. Nu leatge mángasat otne geat dohkkehit dan ja atnet dan lunddolažžan (Bruun-Solbakk & Stubberud 2019). Dovddus sámit leat dovddahan iežaset homoseksualitehta dahje eará ii-binára soju ja váikkuhan dasa ahte arvedávgesámit dohkkehuvvojit eanet sámeservodagas (Lindquist & Bergman 2013). Muhto ain lea stuorra hástalus oažžut muhtin olbmuid áddet homoseksualitehta ja gudnejahtit juohke olbmo rievtti eallit iežas seksuála soju vuodul. Kristtalašvuoda namas leat dubmen ja ain dubmejit dan suddun, ja maiddái homofobiija áitá ja eastada olbmo rahpasit eallit homofiilan.⁵ Dákkár ovdagáttut cagahit vuostehágu, balu ja vaši seksuálalaš earálárganvuodaide. Mángasiidda lea menddo stuorra ášši molsut iežas áddejumi ja doaladumiid maid leat girkus oahppan ja maid mielde homoseksualitehta lea ipmilsáni vuostá. Sámi gilážiin sáhtta leat ain nu garra olggušteapmi ahte muhtumat šaddet fárret stuorát báikkiide.

Homoseksualitehta ja seksuála earálárganvuolta soaitá šaddat ságastallanvuložin bearrašiid siste jos muhtin lagasolmmoš «boahťa skáhpes olggos». Nu geavai Asta-gácci ruoktobirrasis, go 40–50 jagi das-sái su fuolki dovddastii iežas leat homo. Kristtalaš lagasolbmot ja fuolkkit vigge hálahit su eret das. Sii dadje ahte dat lei buozalmasvuolta ja dat várra manná badjel. Asta muitá daid ollu káfestallamiid fulkkiiguin ja oahppásiiguin go nuorat geardi ražai rievdadit vuorrasut olbmuid miellaguottuid ja oččodit buohkaid fárrui áddet, dohkkehit ja doarjut sin diliid. Dasa manne jagit, ollu káfet ja nana gierdevašvuolta, muhto vehážiid mielde vuittii soabalaš- ja olmmošlašvuolta kristtalašvuoda ránguma badjel.

Dát ovdamearkkat čájehit mo árbevirolaš vierut sáhttet ovddidit oahppama, soabademiid ja ođđa oainnuid, doaladumiid ja čovdosiid. Liikká eat dávjá fuomáš dahje jurdil man ollu ovtastallamat káfebevddiin ja dollagáttiin, olbmuid priváhta ja eahpeformála arenain leat šaddadan ođđa áddejumiid. Ovtastallan ii mearkkaš ahte álo leat oadjebas dilit, muhto eaktuda árvvusatnit nuppiid ja doalahit dássedeattu

5 Guovdageainnu suohkanbáhppa Bjarne Gustad dubmii konfirmašunipmilbálvalusas Mázes homofiillaid ovttaseallima suddun (*Ávvir* 28.8.2020). Davvi-Hálogalánda bisma bijai Gustada eret konfirmašunoahpahusas dan maŋŋá (NRK Sápmi 7.11.2020).

olmmošlaš gaskavuodain. Sámi ovttastallanvierut fálet vejolašvuodaid loktet áššiid, main ii leat ovttaoaivilvuohta muhto maidda dađistaga dihtomielalašvuodain ja olmmošlašvuodain gávdat dakkár dili, mas buohkat sáhttit joatkit ovddos guvlui. Álo ii leat sáhka soabadallamis, iige buot áššiid sáhte dahje dárbbáš soabadit. Ovdamearkka dihtii homoseksualitehta ii leat soabadanášši. Juohkehaččas lea olmmošriekti iežaset seksuála sodjui ja riekti ráhkistit gean háliida. Baicce lea sáhka das, ahte ovttastallamiin soaitá leat vejolaš lasihit guktuid beliid áddejumi nuppi oainnuin (baluin, doaladumiin, ovdagáttuin jna.) nu ahte olggušteapmi, badjelgeahččan dahje soardin geahppána ja dohkkeheapmi lassána.

4 Ovttastallama mearkašupmi otnázis

Otná sámeservodagas leat oddalágan hástalusat. Muhtumat leat posiitiiva hástalusat numo dat, ahte Kárášjoga sámiin lea áidnalunddot vejolašvuohta beassat hálldašišgoahtit iežaset guovllu, eatnamiid ja resurssaid. Finnmáarkokomišuvnna eanetlohku gávnnašii, ahte Kárášjoga álbmogis lea historjjálaš riekti iežas guovllu eatnamiidda (Finnmárkokomišuvdna 2019). Dál eatnamiid ja daid resurssaid hálldaša Finnmárkkuopmodat (2006 rájes), ja ovdal dat ledje merkejuvvon Norgga stáhta eatnamin. Ášši áigot vuos iskat Meahcceduopmostuolus, muhto jos Kárášjoga sámit ožžot hálddašanrievtti iežaset guovlluide, dat livččii vuosttas báikkálaš dási eananhálddašanvuogádat Sámis. Dáinna lágiin olles Sápmi válldášii ovtta lávkki lagabuš duodalaš iešmearrideami, masa gullá mearridanváldi dihto geográfalaš guovllu badjel.

Eará hástalusat leat negatiivvat, numo Norgga ja Suoma ráđdehusaid mearrádus (almmá sámedikkiid gulaskuddama haga, mii rihku guktuid stáhtaid iežaset lágaid) gieldit luossabivddu ollásit Deanus, Deanuvuonas ja mearas geasset 2021 sakka geahppánan luossanáli dihtii. Vaikko muhtun báikegotti olbmot dorjot luosa bivdogildosa gáhtten dihtii náli, eai buohkat leat ovtta oaivilis eaige dohkket stáhtaid mearrádusa ráđđadalakeahttá sámiiguin. Bivdogildosis leat viiddes, iešgudetlágan negatiiva sosiála, kultuvrralaš ja ekonomalaš váikkuhusat, mat čuhcet olbmuid buresbirgejupmái mángga dásis. Deatnogáttis luossabivdu lea báikkálaš sámiid kultuvrra ja identitehta vuoddu,

mii maiddái buktá borramuša mángga beavdá. Aisttan Ohcejoga gield-
dadoavttir Heidi Eriksen, Deatnu «lea min eallima rávdnji dáppe Sámis»
(Seipiharju 2021). Luossabivdu lea maiddái guovllu sámiid árbevirolaš
riekti, mas lea láchkasuodji.

Vaikko sámít iešguđet guovlluin leat ovdalge vásihan garrasut-
ge giddemiid (historjjálaš rádjegiddemat) ja liibbaid hálddašišgoahtit
báikkálaččat iežaset guovlluid (Unjárga), Kárášjoga báikkálaš eanan-
oamastusášši ja Deanu gaskaboddosaš giddden leat ođđalárgan hástalu-
sat dan dáfus, ahte dain guovlluin eai leat olbmot guhkes áigái leamaš
dákkár stuorra nuppástusaid – juogo erenoamáš liibbaid dahje stuorra
kultuvrralaš áitagiid – ovddas. Olbmot sihke Kárášjogas ja Deatnogáttis
leat konkrehta dásis jearramin oktasaččat ja sierra: Maid mii dál gal-
gat? Mo mii áigut duostut dáid hástalusaid? Leatgo mis návccat čoavdit
dáid stuorra áššiid? Makkár reaidduid sáhttit geavahit gávdnan dihtii
buriid, bistevaš ja vuoiggalaš čovdosiid?

Elsa Laula áigge rájes okta min sámiid váldovuohki duostut há-
stalusaid ja rahčat iežamet birgenlági ja rivttiid ovdii leamaš servviid
vuodđudeapmi ja samedikkiid ásaheapmi. Mii leat ásahan servviid
nu ángirit masá juohke vejolaš áššái nu ahte muhtumat leaikkastallet
ahte sámiiin lea searvi «juohke njáro geažes». Organiseren ja orniiduv-
van searvedoaimmaid bokte leat buktán olu buori, muhto dat eai leat
nákcen čoavdit daid vuodđočuolmmaid, mat leat mángga sohka-
buolva hehtten ja ráddjen olbmuid eallima: eanan- ja resursarivttiid vái-
li ja áššit mat laktásit daidda rivttiide. Juohke sohka-
buolva lea gártan rahčat seammá áššiiguin eandaliige vuodđoealáhusaid
ektui, numo boazodoalus ja bivddus (vrd. NRK 2017).

Moai čuočuhetne, ahte min dálá formála reaiddut ja mekanism-
mat eai leat doarvái gávdnat čovdosiid otná stuorra hástalusaid sáme-
servodagas. Daid lassin mii dárbbasit ođđalárgan vugiid ja bargoneav-
vuid ohcat oktasaš vástádusaid ja moai evttohetne, ahte mii galgat
loktet ovtastallama vieruid formála sajádahkii dain arenain, gos mii
leat čuohte jagi áigge hárrjánan «politihkket». Mis leat buohkain ieža-
met miellagovat politihkkemis, muhto dávjá mii jurddašit dan doah-
paga oktavuodas čoahkkinlanjaid, divaštallamiid ja feaskárustimiid.
Dávjá daidda laktásit sátnegiččut ja kánske muhtimin maiddái riiddut.

Muhtimin mii gávdnat čeahkkinlanjain oktasaš vuogi ja bálgá ovddos guvlui, muhtumin eat.

Moai ean evttot, ahte mii galgat heaitit divaštallamis čeahkkinlanjain, baicce evttohetne, ahte dábálaš čeahkkinvieruideamet *lassin* mii sáhttit atnigoahtit dán artihkkalis namuhuvvon ovttastallama vieruid «odđalágan» (dahje árbevirolaš) vuohkin ohcat oktasaš dieđu, áddejumi ja čovdosiid. Moai ean oaivvil ahte lávus dolastaladettiin dahje eará sajiin eai sáhte šaddat garra nákkut ja divaštallan. Ean hálit romantiseret ovttage ovttastallanvieru, baicce loktet daid árvvu, mearkkašumi ja sajádaga servodagasteamet oktan guovddáš vuohkin ovttas buvttadit ja hábmet odđa oktasaš dieđu, mii ii kánske livčče šaddan čeahkkinlanjnas divaštaladettiin. Vaikko áššit dahje jearaldagat soitet leat justa seamma guktuin arenain (lávvu ja dollagáddi vs. čeahkkinlatnja), mis lea mángii earalágan vuohki gulahallat ja maiddáid vuolggasadji dasa, mo ovddidit ášši dan guovttelágán arenas.

Moai čuočuhetne ahte sámiid ovttastallan ja dan iešguđet vierut leat min árbevirolaš vuogit skáhppot dieđu ja áddejumi oktasaččat ja ovttas earáiguin. Ovttastallan lea min árbevirolaš metoda. Metodat leat bargoneavvut mat galget doaibmat buoremus lági mielde ulbmiid ektui. Oaivvildetne ahte lea dehálaš loktet ovttastallanvieruid sajádaga ja árvvu *dál*, go mis lea stuorra dárbu viiddidit iežamet reaidočoakkáldaga otnábeaihástalusaid dihtii. Ovttastallama vieruid bokte soaitit gávdnat odđalágan vugiid soabadit, gávdnat oktasaš čovdosiid ja ovddidit buresveadjima ja servodathuksema; vugiid mat eai leat vejolaččat čeahkkinlanjain, gos leat iežaslágan dábit ja vuordámušat láhttemii ja gulahallamii.

Ovttastallanvieruid sajádaga ja árvvu lokten, daid diđolaš ja beaktiilut atnuiváldin ja geavaheapmi eai mearkkaš dan, ahte daid berre formaliseret nu, ahte masset iežaset vuodđoiešvuodaid. Buorre ovdamearka dás leat sámiid árbevirolaš gulahallanvierut ja vuogit, numo eahpenjulges hállan ja gulahallan, mas lei sáhka Sombbi Ándde eatni ovdamearkkas. Olmmoš ii daja njuolgga, muhto geažida ášši nu ahte guldaleaddji galgá ieš máhttit ja nákcet dulkot maid nubbi lea dadjamin ja oaivvildeamen. Eahpenjulges gulahallanvuohki ii kánske heive čeahkimiidda, vaikko sihkkarit muhtimin geavahuvvo doppe maid.

Sámepolitihkkárat maid muhtumin oaivvildit ahte ii leat vejolaš váldit atnui konsensusvieruid daningo dat váldet menddo guhkes áiggi. Moai goit jerre, leago dat áibbas duohta. En'owkin-vieru mielde konsensus ii mearkkaš ovttaoaivilvuoda, muhto buot oainnuid guldaleami ulbmilin iskat áddet daid mat eanemus spiehkkasit olbmo iežas oaivilis. Kánske dábálaš politihkken ja ortniiduvvan baicce leat váldán menddo ollu áiggi ja dál lea áigi geahččalit «odda» vieruid.

Ovttastallanvieruid sáhtášii geahččalit vaikko nu, ahte ovdal virggálaš čoahkkima lávostalašeimmet, dolastalašeimmet ja káfestalašeimmet seammás go ovttas guorahalašeimmet áššiid, mat leat ovdan čoahkkimis; mat leat min iešguđet oainnut, ja gos ja mo mii gávdnat dain oainnuin oktasaš beliid? Dákkár geahččaleapmi gáibida ahte mii ieža vuos árvvusatnigoahtit iežamet ovttastallanvieruid ja dekoloniseret min dálá gulahallanvugiid eandaliige sosiála medias. Ovdamearkan sáhtta namuhit Ellos Deatnu (ED) -joavkku viggamušaid gulahalla-goahtit singuin, geat vuostálaste ED ásahan moratorio ja eará ulbmiliid (omd. Alajärvi 2017). ED bovdii sin dolastallat ja háleštit, muhto sii eai boahán, baicce muhtimat fallehedje oalle fasttit sosiála medias.

Sosiála media lea váldán ollu saji dálá sámeservodagas. Dat lea fállan odđa ja «instant» vugiid gulahallat ja doallat oktavuodaidda guhkes gaskkain beroškeahtta. Dat lea šaddan arenan, gos olbmot juogadit dieđuid reála áiggis, lonohallet oaiviliid ja maid divaštallet. Máilmeviidosáčat sosiála media lea šaddan dehálaš eamiálbmogiid diehtojuohtinjuohkin ja solidaritehta huksejeaddjin sisabahkkemiid oktavuodas. Seammás sosiála media lea goaridišgoahtán gulahallan-kultuvrra ii dušše sámeservodagas muhto juohke sajis máilmmis.

Moai oaivvildetne, ahte váttis ja hástaleaddji áššiin ii leat álki (iige álo vejolaš) gulahallat, jos eat leat vuos huksen dasa vuodu. Oadjebas dili ja čanastagaid galgá hukset, mii gáibida áiggi ja moanaid ovttastallamiid, mas váttis gažaldat dahje riidoášši ii oba boađege ovdan. Numo ovdamearkkain Asta Áltta vuostálastimis ja Sombbi Ándde eatnis, soabadeapmi ovttastallamiid bokte lea áddjás proseassa, mas gáibiduvvo eanet go okta káfestallan dahje dolastallan. Mánngii vuos galgá dearvvahallat ja fuolkkástallat, kánske maid rohttet luđiid, maid bokte

ohcat oktasaš čanastagaid ja hukset vuodu, man alde lea vejolaš ovttastallat ovddos guvlui.⁶

Moai smihtte, ahte okta sivva manin ED bovdehus dolastallat ja háleštit Deanu bivdonjuolggadusain ja ED moratorios ii váldon vuostá soaitá leat dat, ahte vuostebealli ii lean dalán gárvvis gulahallat hástaleaddji áššis dollagáttis, almma vuos oktavuodaid ja čanastagaid huksema haga. Nubbi sivva soaitá leat dat, ahte mii leat nu hárvánan čoaškinlanjaide, ahte eará sajít hástaleaddji áššiid birra gulahallamii soitet fáhkka orrot apmasat. Dát lea okta sivva, manin lea ereliiggán mávssolaš loktet ovttastallamiid árvvu ja sajádaga servodagasteamet – vai dat šaddet lunddolaš sadjin lonohallat oaiviliid, áddejumiid ja dieđuid maiddái servodatnákkuid oktavuodas.

5 Oktiigeassu

Dán artihkkalis letne evttohan, ahte ovttastallan vástida eamiálbmogiidda mihtilmas relašunalitehta (eang. *relationality*) doahpaga. Moai bukte ovdan, ahte ovttastallan lea sámiid sihke árbevirolaš ja árgebeaivve vuohki eallit relašunála máilmeipmárdusa mielde. Ovttastallama iešguđet vierut leat maiddái min árbevirolaš soabadallanvuohki, mainna sáhtta ovddidit buresveadjima sihke ovttatolbmo ja oktasaš dásiin. Muhtin láhkai munno artihkal maiddái huksegoahhtá vuodu sámi soabadallanteoriijai, vaikko dat ii leat munno áigumuš, iige lean dán artihkkala ulbmil. Moai hásttuhetne eará dutkiid joatkit sámi soabadallanteoriija ovddideami ja maiddái giellačehpiid guorahallat *-stallan*gehčosa mearkkašumi.

Kolonialisma ja assimilašuvdnapolitihkka leat gaikkodan sámi álbmoga, man boadusin mángasat eai veaje bures ja mángasat leat koloniserejuvvon. Mii sámit dárbbášit dekoloniseret sihke iežamet vuogágaid, vieruid ja jurddašeami. Muhtimin dát mearkkaša ođđasit oahppama. Moai čuočuhetne, ahte jos ovttastallan galgá šaddat eanet diđolaš vuohkin gávdnat oktasaš čovdosiid stuorra servodathástalusaide, mii galgat oahppat dan juo mánnávuoda rájes. Numo kánaka maoli

6 Dát vástida eamiálbmogiid dutkanehtalaš vuodđogáibádusa, man mielde dutki berre hukset guhkitáigge čanastagaid ja luohttámuša eamiálbmotservošiiguin ja -olbmui-guin, geaiguin lea áigumin ovttasbargat dutkamuša olis.

‘Aha Pūnana Leo prográmma Hawai’is čájeha, dás lea vánhemiin, so-
gas ja skuvllas stuorra rolla ja mearkkašupmi. Muhtimin dekoloniseren
máksá ođđasit oahppama lassin eretoahppama, dan ahte mii oahppat
buorebut fuomášit guđe oktavuodain min dábálaš vierut ja vuogit eai
bálval dárkkuhusa ja dan vuodul máhttit hilgut daid. Dás ovdamearkan
lea okanagan-álbmoga En’owkin-vierru, man ulbmilin lea sihkkarastit
ahte leat gullan juohke perspektiivva ja oainnu, ii čehpet argumenteret
iežas oaiviliid.

Dekoloniseren mearkkaša earret eará árbevieruid ealáskahtti-
ma, dáid nannema ja ođasmahttima. Maiddái iežamet vieruid stuorát
árvvusatnin lea dekoloniseren. Dán artihkkalis ii leat sáhka vieruid
ruovttoluotta váldimis; numo letne buktán ovdan, ovtastallanvierut
leat sámeservodagas ain eallasat ja viidát anus. Buorebutge lea sáhka
daid čalmmustahttimis, árvvusatnimis, loktemis stuorát árvui ja buk-
timis daid almmolaš arenaide nana ja doaibmi molssaeaktun dálá gu-
lahallan- ja soabadallanvugiide. Ovtastallama vierut soitet juoba de-
koloniseret min čoahkkimastinvieruid ja fállat muhtimiidda lunddolut
arenaid ja vugiid divaštallat, háhkat ođđa oktasaš dieđu, soabadallat
ja ohcalit oktasaš čovdosiid. Sáhka lea maiddái min iežamet vieruid
ávvudeamis, mii lea mávssolaš oassi dekoloniseremis. Ávvudettiin ieža-
met vieruid mii seammás ávvudit min vuostálastingivrodaga ja nan-
net iežamet identitehtaid (Smith 1999: 145). Mii dájvja maid ávvudit
beroškeahtta hástalusain, maid mii vásihit.

Mii ovtastallat iešguđet láhkai ja mii atnit daid soabadallamis
ja gulahallamis. Ovtastallan lea sámiid relašunalitehta – das mo olm-
moš lea čatnasan ja sorjavaš buot eallevaččain ja gullevašvuodas olles
máilmmis. Ovtastallan ráhkada ja nanosmahtta čanastagaid nubbi
nubbái, báikkiide, eatnamii ja eará eallevaččaide. Ovtastallanvieruid
bokte (numo káfe njorren árranii Sáráhkái) mii ođasit ja nannet min
árvvuid ja čanastagaid iežamet máttuide, árbevieruide ja vuoiŋŋalaš-
vuhtii. Dán artihkkalis letne ákkastallan mo hukset ođđa luohttámuša
ja stáhtusa eahpeformála ovtastallamiidda vai sáhttit diđolabbot gea-
vahit daid ođđa oktasaš áddejumiid, dieđuid juogademiid ja skáhppo-
miid, soabademiid ollašuttimiid ja oktiigullevašvuoda ovddidemiid

várás. Nannedettiin ja ođđasit oahpahaladettiin ovttastallamiiddámet mii nanosmahttit iežamet servodaga dekoloniserema ja buresveadjima.

Girjjálašvuohta

- Alajärvi, Martta 2017: «Miige beassat luosa borrat» – Badje-Deanus gávdno doarjja Deanu ođđa guolástannjuolggadusaide. <https://yle.fi/a/3-9697112> (1.5.2020).
- Andersen, Chris & O'Brien, Jean M. 2016: *Sources and methods in indigenous studies*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315528854>
- Andersen, Svanhild 2004: Saami place names and place-making in a minority-majority context. – Michael Jones & Audhild Schanche (doaimm.), *Landscape, law and customary rights*. Dieđut 3/2004. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta. 122–134.
- Armstrong, Jeannette 2004: Whole family systems in living community on the land and sustainable living. International Conference on the Gift Economy. Las Vegas, Nevada.
- Armstrong, Jeannette 2009: En'owkin: What it means to a sustainable community. <https://www.ecoliteracy.org/article/enowkin-what-it-means-sustainable-community> (16.4.2021).
- Balto, Asta 1981: Bealuštus Álttá gielddarievttis 22.9.1981. [Priváhta čálus.]
- Balto, Asta 1986: *Samisk barneoppdragelse og kjønnsosialisering. En studie i foreldres og andre voksnes forståelsesformer*. [Váldofágabargu.] Oslo: Universitetet i Oslo.
- Balto, Asta (doaimm.) 1997a: *Diehtu ja gelbbolasvuohta Sámis. Sámi skuvla šaddamin. Sámi oahpposuorggi diliin*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Balto, Asta 1997b: *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Balto, Asta 2017: Sápmi Hawai'i. Árbevirolaš árvvuidda ja máttuid oahpahemiid sirdima birra. – *Sámis* 25: 10–15.
- Balto, Asta 2018: *Kulturveileder for arbeid med samiske pasienter og pårørende. Kulturofelaš sámi dearvvašvuodasuorgái ja dutnje gii barggat sámi pasieanttaiguin ja sin lagas olbmuiiguin*. Kárášjohka: Utviklingssenter for sykehjem og hjemmetjenester til den samiske befolkningen i Finnmark / Sámi álbmoga buhcciidruovttuid ja ruoktobálvalusaid ovddidanguovddáš Finnmárkkus.

- Balto, Asta 2022: A giisá for formation in the sámi community. – Anna Hudson, Heather Igloliorte & Jan-Erik Lundström (doaimm.), *Qummut Qukiria! Art, culture, and sovereignty across Inuit Nunaat and Sápmi: Mobilizing the Circumpolar North*. Fredericton: Goose Lane Editions. 237–250.
- Brigg, Morgan & Graham, Mary & Weber, Martin 2021: Relational indigenous systems: Aboriginal Australian political ordering and reconfiguring IR. – *Review of International Studies* 48 (5): 891–909.
<https://doi.org/10.1017/S0260210521000425>
- Bruun-Solbakk, Dávvet & Stubberud, Elisabeth 2019: Sápmi Pride og skeiv samisk organisering.
<https://www.stk.uio.no/forskning/stks-temasider/PRIDE/sapmi-pride-og-skeiv-samisk-organisering.html> (18.5.2021).
- Chilisa, Bagele 2011: *Indigenous research methodologies*. London: Sage.
- Deer, Sarah 2009: Decolonizing rape law: A native feminist synthesis of safety and sovereignty. – *Wicazo Sa Review* 24 (2): 149–167.
<https://doi.org/10.1353/wic.0.0037>
- Deloria, Vine Jr. 1999: *Spirit & reason. The Vine Deloria, Jr., Reader*. Golden, CO: Fulcrum.
- Donald, Dwayne 2012: Indigenous Métissage: a decolonizing research sensibility. – *International Journal of Qualitative Studies in Education* 25 (5): 533–555. <https://doi.org/10.1080/09518398.2011.554449>
- Drawson, Alexandra S. & Toombs, Elaine & Mushquash, Christopher J. 2017: Indigenous research methods: A systematic review. – *The International Indigenous Policy Journal* 8 (2): 1–25.
<https://doi.org/10.18584/iipj.2017.8.2.5>
- Erke, Reidar 1995: Sosiálalaš organisašuvdna. Mii lea fuolkevuohhta, movt dat šaddá, makkár fuolkevuohat gávdnojit, ja movt fuolkevuohhta midjiide guoská? – Reidar Erke & Asle Høgmo (doaimm.), *Identitehta ja eallin. Artihkalčoakkáldat moanatalbmotlaš servodagain, mas sápmelaččaid dilli lea guovddážis*. Guovdageaidnu: Sámi Oahpahusráđđi. 27–39.
- Finnmárkokomišuvdna 2019: 4. *čielggadanguovlu Kárášjohka. Raporta 7. kapihtal. Oktasaš vuoigatvuohat – Olles dahje stuorra oassi guovllus*. Deatnu: Finnmárkokomišuvdna.
- Fredriksen, Lill Tove 2015: *...mun boadán sin manjš ja joatkán guhkkelebbui... Birgengoansttat Jovvna-Ánde Vesta románatrilogiijas Árbbolaččat*. Philosophiae Doctorgráda nákkosgirji. Romsa: UiT – Norgga árttalaš universitehta.

- Gaski, Harald 1991: Ovdasátni. – Harald Gaski (doaimm.), *Essayčoakkáldat: cafe Boddu*. Kárášjohka: Davvi Girji. 5–7.
- Gaudet, Janice Cindy 2019: Keeoukaywin: The Visiting Way – fostering an indigenous research methodology. – *Aboriginal Policy Studies* 7 (2): 47–64. <https://doi.org/10.5663/aps.v7i2.29336>
- Guttorm, Gunvor 2011: Árbediehtu (Sami traditional knowledge) – as a concept and in practice. – Gunvor Guttorm & Jelena Porsanger (doaimm.), *Working with traditional knowledge: Communities, institutions, information systems, law and ethics. Writings from the Arbediehtu Pilot Project on documentation and protection of Sami traditional knowledge*. Dieđut 1/2011. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla / Sámi University College. 59–76.
- Henriksen, Marit B. 2004: Máregohppi, Garnasen ja Sommernes – mearrasámi guovllu báikenamat 1700-logu rájes otnáži. – *Sámi dieđalas áigečála* 1/2004: 158–178.
- Hirvonen, Vuokko 1996: Research ethics and Sami people - from the Woman's point of view. – Elina Helander (doaimm.), *Awakened voice. The return of Sami knowledge*. Dieđut 1996:4. Guovdageaidnu: Nordic Sami Institute. 7–12.
- Huuskonen, Marjut 2004: *Stuorra-Jovnnan ladut. Tenonsaamelaisten ympäristökertomusten maailmat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.30666/elore.78465>
- Jernsletten, Nils 1978: Om joik og kommunikasjon. – *Kultur på karrig jord. Festskrift til Asbjørn Nesheim*. Oslo: Norsk Folkemuseum. 109–122.
- Johnston, Basil 1990: *Ojibway Heritage*. Lincoln, NE: Bison Books.
- Korpijaakko, Kaisa 1999: Saami customary law - how and where to find pieces of its evidence. – Tom G. Svensson (doaimm.), *On customary law and the Saami rights process in Norway. Proceedings from a conference at the University of Tromsø, Feb. 1999*. Tromsø: Universitetet i Tromsø. 65–76.
- Kovach, Margaret 2010: *Indigenous methodologies. Characteristics, conversations, and contexts*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kuokkanen, Rauna 2007: *Reshaping the university: Responsibility, indigenous epistemes, and the logic of the gift*. Vancouver: UBC Press. <https://doi.org/10.59962/9780774855693>
- Kuokkanen, Rauna 2019: *Restructuring relations: Indigenous self-determination, governance, and gender*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190913281.001.0001>

- Laestadius, Lars Levi 1994: *Katkelmia lappalaisten mytologiasta*. [Karigasniemi]: Deanu kultur ja musea.
- Lindquist, Sara & Bergman, Elfrida (doaimm.) 2013: *Queering Sápmi. Sámi muitalusat mat rihkkot norpma*. Umeå, Qub.
- Martin-Hill, Dawn 2003: She No Speaks and other colonial constructs of “the traditional woman”. – Kim Anderson & Bonita Lawrence (doaimm.), *Strong women stories. Native vision and community survival*. Toronto: Sumach Press. 106–120.
- Moreton-Robinson, Aileen 2017: *Relationality: A key presupposition of an indigenous social research paradigm*. – Chris Andersen & Jean M. O’Brien (doaimm.), *Sources and methods in indigenous studies*. New York: Routledge. 69–77.
- Napoleon, Val 2010: Living together: Gitksan legal reasoning as a foundation for consent. – Jeremy Webber & Colin M. Macleod (doaimm.), *Between consenting peoples: political community and the meaning of consent*. Vancouver: UBC Press. 45–76. <https://doi.org/10.59962/9780774818858-003>
- Nergård, Jens-Ivar 2019: *Dialoger med naturen. Etnografiske skisser fra Sápmi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nergård, Vegard 2011: Fler-foreldre-systemet i samisk barneoppdragelse. – *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* 95: 30–42. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2987-2011-01-04>
- Nicholls, Ruth 2009: Research and indigenous participation: critical reflexive methods. – *International Journal of Social Research Methodology* 12 (2): 117–126. <https://doi.org/10.1080/13645570902727698>
- NRK 2017: Elsa Laula Renberg, kvinnen som samlet Sapmi. NRK.
- Oskal, Nils 1995: *Det rette, det gode og reinlykken*. Avhandling til dr. art. graden i filosofi. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Pieski, Aura Mari 2019: *Gulahallat eatnamiin ja čáziin. Muitalusat eamiálbmot oahppan- ja gulahallanvugiin Deanuleagis*. Masterbargu sámi vuodđoskuvlaoahpaheadjeoahpus. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Ränk, Gustav 1955: Lapp female deities of the Madder-akka group. – *Studia Septentrionalia* VI: 7–79.
- Robertson, Sean & Ljubicic, Gita 2019: *Nunamii’luni quvianaqtuq* (It is a happy moment to be on the land): Feelings, freedom and the spatial political ontology of well-being in Gjoa Haven and Tikiranajuk, Nunavut. – *Environment and Planning D: Society and Space* 37 (3): 542–560. <https://doi.org/10.1177/0263775818821129>

- Rydving, Håkan 2010: *Tracing Sami traditions: In search of the indigenous religion among the western Sami during the 17th and 18th centuries*. Oslo: Novus.
- Sanders, Douglas E. 1980: Urbefolkningens rettigheter og Alta-Kautokeino-utbyggingen. – Trond Thuen (doaimm.), *Samene – urbefolkning og minoritet*. Tromsø: Universitetsforlaget. 22–40.
- Sara, Mikkel Nils 2003: Boazosápmelaččaid vuoddoárvvut. – Edel Hætta Eriksen (doaimm.), *Árvvut – Árvo – Vierhtie – Samiske verdier*. Kárášjohka: Davvi Girji. 93–98.
- Sara, Mikkel Nils 2010: Mainna lágiin galget siiddat joatkahuvvat? Siidda sulladallama gažaldagat. – *Sámi dieđalas áigečála* 2/2010: 25–55.
- Sara, Mikkel Nils 2013: *Siida ja siiddastallan. Å være en siida – om forholdet mellom siidatradisjoner og videreføringen av siidasystemet / Being siida – on the relationship between siida tradition and continuation of the siida system*. Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor. Tromsø: UiT – Norges arktiske universitet.
- Schanche, Audhild 2002: Meahcci, den samiske utmarka. – Svanhild Andersen (doaimm.), *Samiske landskap og Agenda 21. Kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Dieđut 1/2002. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta. 156–170.
- Seipiharju, Sáará 2021: Otto Palttoi Deatnu lea álšasále ja mángasii dat buktá maid láibbi – doavttir ballá luossabivdogildosa váikkuhit olbmuid veadjimii. <https://yle.fi/a/3-11879446> (30.4.2021).
- Sergejeva, Jelena 1995: Bivdimin gollečoarvvat gotti – Guoladaga sámiid álbmotdikten. – Harald Gaski & John Trygve Solbakk (doaimm.), *Essayčoakkáldat 2: cafe Boddu*. Kárášjohka: Davvi Girji. 36–44.
- Sjöberg, Lovisa Mienna 2018: *Att leva i ständig välsignelse. En studie av sivdnidit som religiös praxis*. Doktoravhandling forsvart ved Det teologiske fakultet. [Oslo]: Universitetet i Oslo. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-67384>
- Smith, Linda Tuhiwai 1999: *Decolonizing methodologies. Research and indigenous peoples*. London: Zed Books.
- Somby, Ánde 1999: *Juss som retorikk*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Turi, Johan 1965 [1910]: *Muitalus sámiid birra*. Stockholm: Kungl. skolöverstyrelsen / Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Tynan, Lauren 2021: What is relationality? Indigenous knowledges, practices and responsibilities with kin. – *Cultural Geographies* 28 (4): 597–610. <https://doi.org/10.1177/14744740211029287>

Valkeapää, Nils-Aslak 2001: *Eanni, eannážan*. Guovdageaidnu: DAT.

Warrior, Robert Allen 1995: *Tribal secrets. Recovering American Indian intellectual traditions*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Wilson, Shawn 2008: *Research is ceremony. Indigenous research methods*. Winnipeg: Fernwood.

Ovttastallan: Sámi relationality and its practices

Relationality forms the foundation of Indigenous worldviews. It is also a foundational concept of Indigenous research, shaping Indigenous methodologies and practices. In this article, we suggest that the Sámi concept of ovttastallan and related practices correspond to the principle of Indigenous relationality. We examine four common ovttastallan practices and the ways in which ovttastallan can function as an approach to address pressing challenges in Sámi society. Further, we consider how ovttastallan practices can serve as a form of Sámi conflict resolution that are commonly used, but whose value or significance may often go unnoticed. How is ovttastallan our traditional way of resolving conflicts and challenges, acquiring new understanding and knowledge, and thus advancing Sámi nation building and well-being? We also discuss why it is important to promote and recognize the value and role of ovttastallan practices in contemporary Sámi society.

Keywords: relationality, conflict resolution, nation building, Sámi relation practices

Rauna Kuokkanen

University of Lapland (Finland)

rauna.kuokkanen@ulapland.fi

Asta Mitkijá Balto

marehanieida.amb@gmail.com

